

Debat

En ny Danmarkshistorie Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie

Af Helge Paludan

ARKÆOLOGISK ANTROPOLOGI

Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bd. 1. *I begyndelsen*. Fra de ældste tider til ca. år 200 f.Kr. af Jørgen Jensen (1988). Bd. 2. *Danernes land*. Fra ca. år 200 f.Kr. – ca. 700 e.Kr. af Lotte Hedeager (1988).

»Sommerdage, mættede af sol og varme, var umærkeligt blevet sjældnere. Gamle folk kunne berette – hvad de selv havde fået fortalt som børn af slægtens ældste – om somre, hvor solen gjorde græsset brunt og tørt, jorden hård som sten, åerne til små bitte løb, hvor vandet stod næsten stille, og om de efterfølgende vintre, hvor sneen lå tykt og frosten bed, og hvor kvæget gik til af mangel på foder.

Sådan var det ikke mere«. Dette er ikke et citat af Johannes V. Jensen, men så poetisk får arkæologen Lotte Hedeager i bd. 2 af Politiken og Gyldendals nye Danmarkshistorie (s. 271) sagt, at i germansk jernalder, der tog sin begyndelse ca. år 400, skete der en klimaforandring.

Og fagfællen Jørgen Jensen, der har skrevet bd. 1, står ikke tilbage m.h.t. at kunne beskrive klimatiske forhold: »Det var et forblæst og koldt landskab, isen efterlod. Intet menneskeligt øje så det. I sommertiden kunne det stå med en egen lysende skønhed. Nogle steder groede hele tæpper af rypelyngens elfenbenshvide blomster. Andre steder

var det beskedne bevoksninger af stenbræk, klokkeblomst og den gule ølands-soløje. Heder med lavt krat af havtorn, pil og lidt enebær strakte sig i nogle egne fra horisont til horisont« (s. 33).

Det er således værd at notere, at de to åbningsbind er lagt i hænderne på forfattere, der har magtet at gøre læsningen af deres næsten 800 sider til en sproglig nydelse.

De to forfattere er dog naturligvis ikke valgt til opgaven i medfør af deres litterære kvalifikationer, men fordi tiden, før de skrevne kilder sætter ind, er arkæologisk fagområde. Det er dog åbenbart, at man netop til de første bind har ønsket forfattere, der tillige var i stand til at markere værkets profil.

Værkets faglige redaktør, rigsantikvar Olaf Olsen, pointerer i et indledende afsnit, at dette må anses for en nødvendighed, fordi der nu er gået et kvart århundrede, siden den sidste alment tilgængelige Danmarkshistorie udkom. Først og fremmest forholder det sig sådan, at 80'ernes forfattere og læsere stiller helt andre spørgsmål til historien, end man gjorde, da Politikens Danmarkshistorie blev skrevet i 1960'erne. Det må ses som en nødvendig følge af, at der er sket så gennemgribende forandringer i det danske samfund siden da, at vort livsmønster har ændret sig påfaldende. I en sådan

bølge af forandringer må også synet på historien blive et andet. Nye strømninger i samfundet vil altid medføre, at man anskuer fortiden fra nye synsvinkler. »Et aktuelt eksempel«, skriver Olaf Olsen, »er kvindebevægelsen, der i sine mål er nutids- og fremtidsrettet, men som også har givet anledning til en mangfoldighed af undersøgelser af kvindernes vilkår i ældre tider« (bd. 1, s. 9).

Har redaktøren med sådanne bemærkninger nærmest bestilt et kvindeforskningsperspektiv på emnerne, kan det dog konstateres, at det ikke er, hvad man får i de to første bind. (Dog med undtagelse for et enkelt feministisk udråbstegn, som Lotte Hedeager sætter efter omtalen af gravfund fra yngre romersk jernalder, hvor hun konstaterer, at kvinderne fra de højeste sociale lag har været ligeværdige medlemmer af elitens jordbesiddende klasse, og at deres værdighedstegn – de gyldne ringe på arm og finger – var identiske med mændenes. »Kun spillebrikkerne – symbolet på et liv i ledigang – var forbeholdt mændene!« (bd. 2, s. 264)).

Sætter 1980'erne sig således ikke igennem i form af en kvindesynsvinkel, sker det dog tilfulde på anden vis. Måske netop fordi de to forfattere er arkæologer. Som historiker kan man kun føle sig slået af, hvor hurtigt den nyere udvikling indenfor denne nabovidenskab er forløbet. I Danmark er det alermeste sket i årene, siden Politikens Danmarkshistorie blev til. Nybruddet har to sider: dels har man gjort et væld af nye fund, dels har man fået den såkaldte »nye arkæologi«. Det sidste er nok mest epokegørende. Med den nye retning har arkæologien for alvor forladt sin fiksering til udgravning og beskrivelse af fund og ser i stedet kulturer som sit studieobjekt. Det afgørende er, forklarer Jørgen Jensen i sin litteratur-

vejledning, at de forhistoriske kulturer nu ses som komplicerede systemer, der fungerer efter en række lovmæssigheder. Både Jørgen Jensen og Lotte Hedeager bekender sig til denne retning indenfor arkæologien, hvis afgørende bestræbelse er »en mere helhedspræget opfattelse af de enkelte kulturfaser« (bd. 1, s. 376). Helhedsopfattelsen af de »komplicerede systemer« tilvejebringes ved hjælp af teorier især fra socialantropologien, der i de seneste årtier har været i rivende vækst indenfor den vestlige verdens videnskab.

Læseren bør altså gøre sig klart, at vi i disse bøger står overfor teoribaseret videnskab. Det medfører, at indholdet kan være tungt at kapere, selv om forfatterne kan skrive dansk som fødte digtere. Den, der er vant til mere traditionel historisk litteratur, gør nok også klogt i at besinde sig på, at teoriens funktion ikke er at fremtrylle nye kendsgerninger, hvor man i forvejen intet ved, men snarere at være et analytisk instrument, ved hvis hjælp man bliver istand til at fortolke sine observationer og kan inspireres til nye. Hvad man med mening kan spørge om, er, om det er lykkedes forfatterne at nyttiggøre sig antropologisk teori i denne forstand.

Svaret forekommer at være i det væsentlige ja. Det anlagte synspunkt er gennemført med en sådan konsekvens i både hovedlinjer og enkeltheder, at det forekommer mere nærliggende end om arkæologi at tale om arkæologisk antropologi.

Dette særpræg forekommer ikke mindst hos Jørgen Jensen, hvis centrale analysekategori synes at være begrebet »livsform«. Det anvendes igen og igen i teksten, afvekslende og tilsyneladende nogenlunde synonymt med »erhvervsform«, »kulturform« og »samfundsform«. Begrebet synes ikke mindst velegnet til at indfange menneskets dob-

beltkarakter af både biologisk og socialt væsen. Det indbefatter ifølge forfatteren en økologisk synsvinkel: »Man må antage, at jægersamfundene er indgået i naturens energistrømme og stofkredsløb, dvs. at de har udnyttet dyre- og plantearterne i de eksisterende økosystemer uden i særlig grad at gribe ind og ændre disse. Kan man ... rekonstruere disse naturgivne vilkår, får man også dermed den måske vigtigste nøgle til de kulturelle forandringer ... Ændringer i naturen modsvarede af ændringer i jægersamfundenes teknik og sociale struktur« (bd. 1, s. 44). På den anden side indebærer begrebet ikke en økologisk determinisme, for lige så vigtig er den iagttagelse, at »erfaringsmæssigt lægger stærkt traditionsbundne samfund kun nødtvungent deres livsform om« (bd. 1, s. 90). Jørgen Jensen kan da siges at skrive om, hvordan livsformerne i et sådant evigt samspil og modspil mellem det materielle og det åndelige fulgte efter hinanden. Der bliver tale om en udvikling, en ikke tilfældig, men lovbundet evolution. Konkret kommer det til at dreje sig om at forklare, hvordan der i bestemte situationer opstod en nød, der var så stærk, at den kunne overvinde den menneskene iboende kulturelle træghed og føre til en ændret livsform.

Lotte Hedeager anvender et delvis anderledes begrebsapparat, men tager dog over fra Jørgen Jensen ved i sin første sætning at erklære, at hun starter i en brydningstid mellem to livsformer. »Vi ser«, hedder det, »kimen til en ny og langt mere arbejdskrævende livsform aftegne sig her ved jernalderens begyndelse« (bd. 2, s. 9). I fortsættelse heraf koncentrerer hendes fremstilling om samspillet mellem livet i landsbyen og den overordnede organisering i stamme og måske stat.

Det lykkes da tilfulde forfatterne at nyskrive den klassiske historie om sten-

alderen, bronzealderen og jernalderen som en livsformernes historie. Den første livsform, jægerstenalderens, holdt sit indtog kort efter istidens ophør. Men bør ikke anse de første samler-jægere for »primitive«, for de havde indrettet deres tilværelse som en årscyklus, der var nøje afpasset efter byttedyrenes. Og sådan forblev det i grunden, selvom klimaet, landskabet og jagtemnerne ændrede karakter, i ca. 7.000 år, indtil der af reelt ukendte grunde indtrådte en krise nedimod år 4.000 f.Kr. Jægerbefolkningen, der gennem århundreder havde haft kontakter til agerbrugsfolk syd for Østersøen, var da pludselig motiveret for at tilegne sig landbrugsteknikken. Hermed begyndte den bondestenalder, der ikke mindst efter, at ploven var taget i brug, blev karakteriseret ved en stadig mere raffineret landbrugsteknologi. I 3. årtusinde kom som noget helt væsentligt husdyrene til.

Uden at der ses at være tvingende grund dertil, sætter Jørgen Jensen på traditionel vis skel ved bronzealderens begyndelse først i 2. årtusinde. Han synes ikke at forestille sig noget epokegørende skel i livsformen ved den lejlighed, men dog ganske vigtige ændringer i bøndernes vilkår, fordi skoven nu for alvor var ved at vige for menneskenes og kvægets indhug. Bronzealderlandbruget blev da præget af en omfattende løsdrift af kvæg, der udnyttede de tiltagende overdrevarsarealer. I social henseende blev bronzealderen vidne til en aristokratisering af ikke før kendte dimensioner. Der var tale om et rigt høvdingesamfund, hvis elite skaffede sig bronze fra et vidtstrakt net af europæiske kontakter. I løbet af 700-tallet synes dette samfundssystem og dets højkultur at være brudt sammen. Forklaringen er ifølge Jørgen Jensen ikke let at give; men kelternes dominans i Centraleuropa har formentlig spillet en rol-

le. Hvortil kommer, at bronzealderens overdrevsgræsning synes at have indebåret en rovdrift på ressourcerne, som naturgrundlaget ikke i længden kunne holde til. Tvunget af nød synes man da i løbet af de første jernalderårhundreder fra 500-200 f.Kr. at have opgivet satsningen på græsningsskoven for i stedet at holde dyrene på stald og i tilgift at opdyrke hidtidige skovarealer. Om ved samme lejlighed bronzealderens aristokrater forsvandt, lader Jørgen Jensen stå lidt hen i det uvisse, men det fremstilles som det sandsynligste. Billedet klinger ud i et billede af en situation, hvor bronzealderens højkultur var afløst af noget simple.

Hedeager tager over med mere kategorisk at karakterisere tidsrummet mellem 500 og 200 f.Kr. som »et samfund, hvis enkelte medlemmer i livet som i døden havde ret ensartede betingelser«, og hvor det »slægtsskabsorganise-

rede bronzealdersamfund« var afløst af »jernalderens familie- og landsbyorganiserede samfund« (bd. 2, s. 13). Fra dette nulpunkt starter da en ny ekspansion på grundlag af den nye agrare livsform. I det lange løb bryder i løbet af romersk jernalder fra ca. 0-400 e.Kr. en ny elite ud af landsbyernes lighedssamfund og bliver til et nyt aristokrati. Af dette udspang nogle steder i landet allerede i løbet af 3. og 4. århundrede militære lederslægter, der indehavde lederrollen så permanent, at man kan tale om et første kongedømme. I germansk jernalder fra ca. 400 forblev det sådan, at »overklassen var økonomisk forankret i jordbesiddelser, men den var også et krigeraristokrati, for hvem udøvelsen af den fysiske, militære magt var en indiskutabel ret og forpligtelse« (bd. 2, s. 323). Hedeager beklager, at 500- og 600-tallet på grund af fundmangel er den del af jernalderen, vi ved

Arkæologiens traditionelle kilder. Den mangeårige leder af Vendsyssels historiske Museum, tandlæge Holger Friis, fotograferet 1910 med spaden på skulderen, omgivet af udbyttet fra sin første udgravning: 42 lerkar og 5 små jernknive.

mindst om, men antager, at landet uændret var opdelt i rivaliserende kongedømmer eller storstammer, regeret af ætlinger af de første konger fra romersk jernalder. Udviklingen synes at stå i stampe i disse sidste århundreder af jernalderen, hvor scenen ligesom gøres klar til, at vikingerne og næste forfatter kan sætte ind o. 700.

Det forekommer da at være lykkedes de to forfattere at sætte dansk arkæologis efterhånden enorme fundmateriale ind i den neo-evolutionistiske socialantropologiske skoles forestillingsramme og dermed at etablere en dansk variant af forbilledernes generelle historie om udviklingen fra tidligt band-samfund til kompliceret høvdingedømme på grænsen til den egentlige statsdannelse.

Fremstillingen kan som nævnt i kraft af sine bærende problemstillinger karakteriseres som en slags antropologi; men forfatterne skal have den cadeau, at den samtidig på smukkeste vis er arkæologisk. Deres egen videnskab og dens fund er stedse nærværende med grundige fundgennemgange til illustration og (så nogenlunde) til afprøvning af teserne. De to forfattere kan tydeligvis deres fund, og teksten lyser gang på gang af den begejstring for oldsagerne, hvormed danske arkæologer så talentfuldt magter at fange flere end fagfolks interesse.

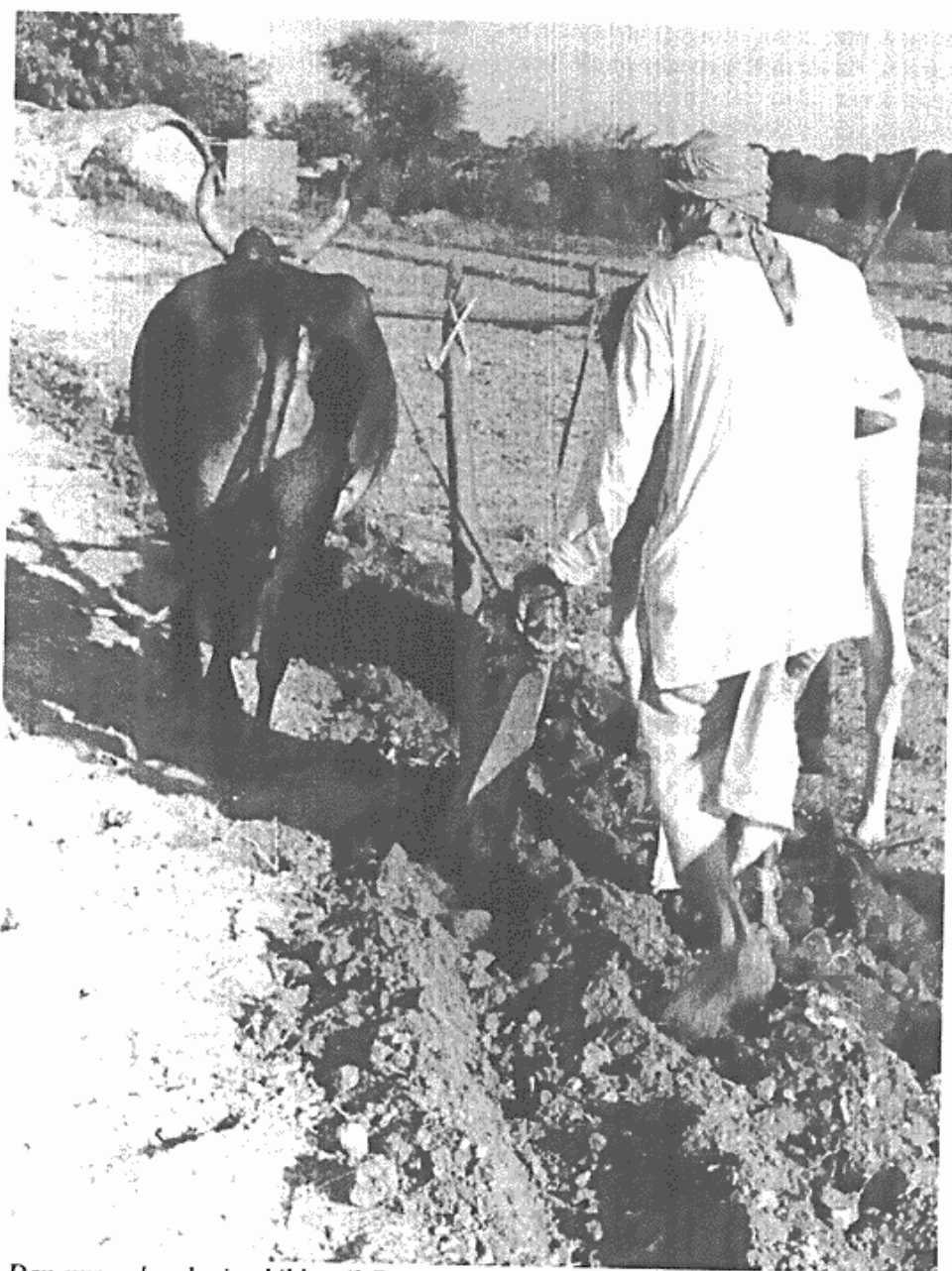
Forfatterne har således i almindelighed belæg for, hvad de siger. Deres væsentligste metodeproblem ligger nok et andet sted, nemlig i spørgsmålet om antropologiens almengyldighed, og de synes at være sig det bevidst. Således bemærker Lotte Hedeager, at moderne etnografiske iagttagelser af begravelsesritualer i såkaldt primitive samfund verden over giver en vigtig viden om, hvordan mennesker til andre tider og i andre samfund har forholdt sig til døden. »Og ganske vist«, skriver hun, »er idag disse traditionsbundne høvdinge-

dømmer og småstater forsvundet – eller i det mindste forandret til ukendelighed de allerfleste steder, men etnografer og opdagelsesrejsende i forrige århundrede kunne stadig opleve dem – sikkert med samme undren, som en dannet romer ville have følt, hvis han havde rejst mellem stammefolkene i det barbariske Germanien« (bd. 2, s. 139). Dér ligger nok hovedproblemet: Kan man med rette regne med kulturel identitet mellem folk, der af en eller anden grund forlod stammestadiet for over 1.000 år siden, og folk, der af nogle andre grunde forblev på det indtil for 100 år siden?.

De to bind skal nok løbe ind i kritik fra faghistorikere, der synes, at de slutter for dristigt, og anmelderen har også følt sig udfordret både her og der. Det forekommer dog vigtigt at påpege, at den antropologiske metode har mere for sig end den traditionelle historistiske, som hvilede på den præmis, at det var muligt at indleve sig i de gamles verden, fordi de var vore forfædre og principielt havde kulturfællesskab med os. Det er da nok rimeligt med antropologerne at finde det mere sandsynligt, at de havde i hvert fald en vis lighed med de fremmedartede folk, man kunne møde i verdens afkroge endnu i det 19. århundrede. Opfatter man tingene således, bliver antropologernes analytiske modeller et uvurderligt instrument til opnåelse af nye indsigter i vore forfædres anderledeshed.

Dette synspunkt bør dog ikke afholde læseren fra at stille spørgsmål ved forskerens brug af modellen eller ved selve modellens indretning. Bagateller kan vi lade ligge. Men til afslutning skal her til de to bøger stilles et par tværgående spørgsmål af måske nogen rækkevidde.

Det første gælder fremstillingens geografiske afgrænsning. Det forekommer ikke uproblematisk at bedrive

»Den nye arkæologi«s kilder til Danmarks historie findes ikke alene ved spadens hjælp. Indisk bonde, der pløjer med ard, fotograferet i nutiden af dansk etnograf på feltarbejde.

Danmarkshistorie om tider, der ikke havde nogen forestilling om et Danmark. Det ved forfatterne naturligvis

godt; men problemet er nok større end i tidligere værker, fordi de bevidst anvendte forklaringsmodeller principielt

går på et afgrænset område. Især Jørgen Jensen bestræber sig oftere prisværdigt på at formulere sig fra problemet ved f.eks. at tale om »de åbne landskaber, der idag kaldes Danmark« (bd. 1, s. 97). Alligevel synes analysemodellen næsten uundgåeligt at komme til at gå på det nuværende Danmark som et afgrænset hele uanset, at udviklingen næppe respekterede sådanne grænser og f.eks. til tider omfattede store områder, der idag ligger på havets bund, eller var begrænset til enkelte regioner, som i bondestenalderen, hvor Jensen taler om to kulturområder i Danmark, et vestligt og et østligt (bd. 1, s. 208). Helt anakronistisk forekommer det, når Lotte Hedeager taler om, at »Danmark havde fundet sin plads i periferien af det fremvoksende romerske imperium, ikke som en ydmyg lille brik, men som en vægtig og værdig del af Germanien« (bd. 2, s. 179). Sådanne udsagn lader forstå, at der tales om et geografisk område med et særligt skæbneløshed. Men skulle det endelig være muligt at forestille sig et sådant ur-Danmark, hvorfor omfatter eksempel materialet så næsten aldrig skånske fund? Naturligvis, fordi danske arkæologer ikke selv har udgravet og opbevarer dem. Men det indebærer jo i grunden, at man har ladet Karl X Gustav tillempe analysemodellen!

En anden vanskelighed synes for de nye arkæologer at knytte sig til omgangen med forhistoriens klassiske forestillinger om sproglægtskab, folkevandringer og handel. Jørgen Jensen synes, inspireret af moderne antropologi, tilbøjelig til at dømme alle tre foreteelser helt ud af Danmarks oldtid; specielt kategorisk er han i afsnittet om sprogvidenskab, hvor den klassiske sproghistorie nærmest klandres for racisme. Hedeager derimod lader de germanske folkevandringer florere så vildt som i gamle dage. Begge forfattere hylder

principielt moderne teorier om gave- og tributgivning som vareudvekslingsformer frem for professionel handel. Alligevel sniger handelsveje, handelspladser og købmænd sig hos begge ind på siderne. Er det den klassiske faglitteratur, der sætter sig igennem, eller er det virkeligheden, der viser sig mere mangfoldig end modellerne?

Min alvorligste anfægtelse går på den lange linie i den udvikling, de to arkæologer fremmaner. Det forekommer i deres egen sammenhæng velbegrunder, at de sætter skel ved år 200 f.Kr. Dette tidspunkt markerer, især som Lotte Hedeager omtaler det, en bølgedal i udviklingen. På den måde får begge fremstillinger den struktur, at der startes fra et lavpunkt, med udgangspunkt hvorfra der kan beskrives og analyseres en vækst. For begge forfattere synes denne vækst at kulminere i afsnittets næstsidste periode, henholdsvis yngre bronzealder og yngre romersk jernalder. For begge afsluttes der med en forfaldsperiode, henholdsvis førromersk jernalder og yngre germansk jernalder, hvor udviklingen synes at være gået i stå, og på hvilken der iøvrigt ofres påfaldende få sider af lidet analytisk karakter. Det spørgsmål skal da stilles: afspejler dette billede i tilstrækkelig grad noget, man kan kalde virkeligheden? Eller er det i overvejende grad udsprunget af fremstillingens eller forskningens indre logik? Dels kan det være en litterær finesse at slutte med kulmination og fald. Dels og navnlig kan man forestille sig, at den evolutionistiske model har fristet til at skildre en for avanceret udvikling på højdepunkterne. Det forekommer påfaldende, at både bronzealderen og romersk jernalder udstyres med samfund af en sådan organisationsmæssig kompleksitet, at det minder om stadier, som efter middelalderhistorikernes forestillinger indtraf i 13. og 14. århundrede. Måske bør man

dog betænke, at analyseinstrumentet trods alt kun er en model, mens levende mennesker er nogle mindre beregnelige væsener? Eller overveje, om der ligger problemer i, at evolutionistiske modeller er udtænkt til at forklare vækst og derfor kommer til kort overfor stagnation eller tilbagegang?

Sådanne spørgsmål om den dybere sammenhæng er muligvis uden særlig betydning for værkets brugbarhed. Under alle omstændigheder er forfatterne formidable til at beskrive, og i det stykke har de hjælp af et storslået billedmateriale. Der er tale om den suverænt fornemst illustrerede Danmarkshistorie nogensinde. Fotografier, tegninger og kort, i sort-hvidt og i farver, forekommer i en sådan overflod, at de har egenverdi som billedværk. Derfor bør det også påskønnes, at forfatterne til

disse bind har gjort en omhyggelig indsats med billedteksterne. Overalt får man præcis besked om, hvad man ser, og teksterne er så gennemførte, at læsere, som det sikkert ofte vil blive tilfældet, kan foretage en selvstændig tilegnelse af værket ved hjælp af billedmediet.

Det kan da konstateres, at Politiken-Gyldendalhistorien er kommet elegant fra start med to bind, der har meget selvstændigt præg af 80'ernes videnskab. De to åbningsbind fortjener prædikatet den dristigste, flotteste og også bedste Danmarkshistorie, danske arkæologer hidtil har skrevet. Værket bør kunne blive længe på markedet (derfor vil anmelderen tilstille dobbeltforlaget en liste over den noget rigelige forekomst af trykfejl o.l., som bør rettes i senere oplag).

ANTROPOLOGISK HISTORIE

Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bd. 3. *Da Danmark blev Danmark*. Fra ca. 700 til ca. 1050. Af Peter Sawyer, på dansk ved Marie Hvidt (1988), 376 s. Bd. 4. *»Kirker rejses alle vegne«* 1050-1250. Af Ole Fenger (1989), 392 s.

Politiken-Gyldendals Danmarkshistorie udgives som omtalt med den målsætning, at værket skal bære præg af 80'erne. I de to første bind fandt dette årtis tankesæt da også meget direkte udtryk på den måde, at de to arkæologiske forfattere udtrykte sig i den moderne antropologiske forskningsretnings sprogbrug.

For de efterfølgende forfattere er vilkårene anderledes. Fra og med bd. 3 tager historikerne over med den begrundelse, at der fra o. år 700 er noget at hente i skrevne kilder. Og det lidet,

der til en begyndelse er at finde, må udnyttes, som det er. Det meste er navne. For den historiske fremstilling gennemtvinger det uvægerligt et fald i abstraktionsniveau. Navne på konger og missionærer er nu engang navne og må gengives som særdeles konkrete sådanne.

Er der således i noget højere grad tale om en bunden opgave, fornemmes 80'erne dog klart nok også hos forfatterne til bd. 3 og 4. De klassiske emner nyskrives med en livfuldhed, der nok har samme udspring som den, der bar de velskrivende arkæologers værk, nemlig en skærpet sans for de gamle tiders anderledeshed.

Bevidstheden om fortidens fundamentale forskelligartethed indebærer en ganske vidtgående nyskabelse i forhold til forskningstraditionen, ikke mindst indenfor dansk middelalder-

forskning, hvor bestræbelserne i udpræget grad har drejet sig om at følge det kendtes rødder tilbage i tiden. Denne målsætning er måske indbygget i selve forehavendet at skrive fædrelandshistorie og har i hvert fald hørt til historiefagets legitimeringsgrundlag, siden nationsstaterne begyndte deres sejrsgang i det 19. århundrede. For Danmarks vedkommende syntes det muligt at følge en stat beboet af det danske folk under den danske kongemagts ledelse særdeles langt tilbage. Danmarks-historien blev historien om kongemagtens udvikling og sejrsgang indtil det foreløbige højdepunkt med den enevældige stat og kulminationen med opkomsten af den moderne nationalstat og folkestyret. For 1980'ernes historievitenskaber synes det at skulle blive et særkende, at den omsider er kommet ind i en frigørelsesproces i forhold til nationstatstænkningens spændetrøje.

I P-Gs bd. 3 ses tingene i udpræget grad udefra allerede af den grund, at forfatteren er engelsk. Perioden fra ca. 700 til 1050 behandles af Peter Sawyer, der har været professor i Leeds, og som nu er bosat i Sverige. Hvor det for forfatteren til bd. 2 tilsyneladende var uproblematisk at operere med det nuværende danske rigsområde som fremstillingens objekt, stiller Sawyer sig spørgsmål som: Hvornår og hvordan blev Danmark til, hvad omfattede det og hvad var det for noget?

Sawyer anerkender tilfulde, at det ældste kildegrundlag er spinkelt og flertydigt, men vover alligevel at stille disse fundamentale spørgsmål til det, og hans konklusion udmærker sig i hvert fald ved klarhed: »hvis ordet 'mark' betød grænse eller grænseområde, hvad meget taler for, vil den rimeligste forklaring være at den danske 'mark', Danmark, bestod af øerne og det vestlige Sverige, nemlig Skåne, Halland og måske Bohuslen, mens danernes eget

land lå i Jylland ... Navnet Danmark begyndte man antagelig først at bruge om hele det danske kongerige i 900-tallet da Harald Blåtand med Jellingstensens ord 'vandt sig al Danmark' og satte skred i den udvikling som flyttede tyngdepunktet i det danske kongerige til Sjælland og Skåne – derhen hvor 'Danmark', altså grænseområdet, hidtil havde ligget« (bd. 3, s. 22 f.). Danmark var altså til en begyndelse nærmest det modsatte af danernes land, der igen var noget andet end deres rige. For alt efter omstændighederne kan ifølge Sawyer danerkongerne i Jylland op igennem 700- og 800'erne have udøvet et overherredømme over herskerne i Danmark og sommetider Norge. Et sådant tidligt dansk overherredømme over landene omkring Kattegat kan måske også forklare, hvorfor det oldnordiske sprog langt ned i middelalderen selv på Island betegnedes som »den danske tunge«.

Sawyer skriver da om 350 års vekslende mellem ekspansion og skrumpning indenfor denne verden af diffus danskhed. Ud af det hele kom der midt i 1000-tallet en politisk størrelse, som viste sig noget mere bestandig under betegnelsen kongeriget Danmark. De 350 år blev præget af kontakter mellem danerne og omverdenen af ikke før kendt omfang. Danerne mødte købmænd, omvandrende håndværkere, kristne missionærer, diplomatiske udsendinge og så naturligvis de fremmede, de løb ind i, når de selv drog på vikingetog. For Sawyer synes det vigtigt, for så vidt angår udviklingen i hjemlandet, at sidstnævnte faktor kun tildeles status som en påvirkning blandt mange.

Et hovedresultat af periodens kontakter mellem daner og omverdenen blev trosskiftet. Det opfattes af Sawyer som en langsom, men fortløbende kulturpåvirkning. For hedningene lettedes problematikken af, at de ofte var villige

til at acceptere Kristus som en gud blandt andre guder. Intolerancen overfor anderledes troende var i det væsentlige på de kristne missionærers og missionsbispens side, som fremturede i at forlange eneret for deres gud.

En milepæl udgøres af Jellingkongen Haralds dåb, som imidlertid må ses som et politisk skridt mod den tyske konges indblanding. Harald Blåtands styre opfattes da som et helt igennem vellykket genrejsningsforsøg efter en periode af splittelse mellem de danske lande. Jellingindskrifterne indgår på overbevisende måde i Sawyers argumentation: Harald opfattes som en storkonge, der vandt sig hele Danmark, nemlig de østdanske områder, og tillige besiddelser i Norge. Hans moder Thyra kaldes med rette Danmarks pryd, fordi hun nok var en »prinsesse« fra Danmark, der blev gift med Jellingkongen Gorm, der ønskede at styrke sine forbindelser østpå, hvor han næppe havde noget at skulle have sagt.

Tyngdepunktet i det nye og større rige lå i hele Harald Blåtands tid i Jylland. Herfra dirigerede han sine imponerende og nu, takket være dendrokronologien, præcist daterede anlæg af broer og (Trelle)borge. Sønnen Sven Tveskæg forskød, måske under indtryk af den tyske fare, som den første rigets tyngdepunkt østpå til Øresundsområdet, hvor han grundlagde byerne Roskilde og Lund. »Den danske konge vilde nu ikke længere nøjes med at være overherre i det østlige Danmark, men begyndte at styre landet direkte, som han altid havde gjort det i Jylland« (s. 355).

I det hele taget indebærer Sawyers fremstilling en rehabilitering af denne konge, der synes helt op til moderne forskning at have fået sit omdømme ødelagt af Adam af Bremens åbenbare bagvaskelse. Det danske rige er ikke i Sawyers øjne noget enmandsværk, men

nærmest på æren som rigsgrundlægger kommer Sven Tveskæg.

Det nysamlede rige lå dog særdeles udsat for tidens permanente risiko, overfald fra vikingeflåder. Svens svar på denne trussel var at gøre sig selv til den største vikingeanfører af alle. I denne egenskab lykkedes det ham at erobre England i 1013. Sønnen Knud den Store magtede ved hjælp af Englands rigdomme at virkeliggøre et dansk overherredømme over langt større dele af både Norge og Sverige, end nogen af forgængerne havde behersket.

Som konge af England rådede Knud over et af Europas mest avancerede regeringsapparater. Administrative erfaringer herfra søgtes overført til Danmark. Knuds store rige sank i grus efter hans død i 1035, men hans styre efterlod varige resultater i Danmark bl.a. et moderne møntvæsen og bispestole placeret i byerne.

Et regime som Knuds var dog ifølge Sawyer af skrøbelig karakter. Dets grundlag var herskerens person og hans karismatiske evne til at holde sammen på en huskarleskare, et lid, der hele tiden forventede rigelig sold, og som iøvrigt bestod af høvdingesønner med udtalte selvstændighedstilbøjeligheder. Efter Knuds død magtede ingen at holde sammen på kæmperiget, hvis eneste fællesinstitution var kongens person. Det sønderlemmedes i mange stumper. En af disse levede videre som det danske rige.

Dette riges udvikling gennem de næste 200 år behandles i bd. 4 af retshistorikeren Ole Fenger, der i konsekvent fortsættelse af Sawyers tankegang advarer mod at opfatte de rigsdannelser, der kom ud af 1000-tallets forviklinger som den eneste mulige udgang af situationen. Den kunne meget vel have udløst noget helt andet. På slående vis ser Fenger de mange muligheder fortættet i 1066. Hvis Harald Hårderåde af Norge

havde vundet d. 25. september det år ved Stamford Bridge, ja så var måske han og ikke Vilhelm Erobreren blevet Englands nye hersker. I så fald var han blevet konge i et norsk-engelsk rige, der kunne have underlagt sig Danmark og genforenet Knud den Stores lande under en hersker, hvis horisont strakte sig til Konstantinopel.

Men Harald Hårderåde faldt ved Stamford Bridge, Norge blev henvist til sig selv, og resultatet blev tre relativt svage nordiske kongeriger, der gik ind til en fremtid som ret isolerede kulturprovinser ved Vesteuropas yderste rand. Ole Fengers fremstilling handler da overordnet om, hvorledes et forholdsvist nyt rigsfællesskab af tre lande, Jylland, Sjælland og Skåne, der kun med vanskelighed lod sig forlige, gennem 200 år blev genstand for en kulturel kontinentaleuropæisering.

»Danmark bliver«, skriver Fenger, »en del af Europa i den periode«, og om forandringernes hovedtræk lades læseren ikke i tvivl: »Den stabilisering af magtforholdene i Danmark, som tager fart efter 1050, forudsætter romerkirkens samfundsmodele« (bd. 4, s. 23).

Kirken gjorde sig nu for alvor gældende i Danmark som institutionel ramme om den nye tro. Den markerede sig som eksponent for kontinentets kulturelle overlegenhed ikke mindst i kraft af, at skrivekunst reelt var et gejstligt monopol. Kongerne blev totalt afhængige af monopolets indehaver. De var, hedder det, »i egen interesse villige og i regelen lærenemme elever i kirkens skole for administratorer. Deres gaver og privilegier til kirker og klostre kan betragtes som en slags skolepenge« (bd. 4, s. 136).

Hvad kongerne lærte i kirkens skole, var udover den skriftlige administrations vanskelige kunst at opfatte verden, som pavemagten så den. Kirken havde med kirkefaderen Augustins ord

overdraget den verdslige øvrighed at håndhæve »pax et justitia«, »fred og retfærdighed«, men sad fyrsten sine forpligtelser i den forbindelse overhørig, mistede han sin ret til at regere (bd. 4, s. 38).

At vilkårene var sådan beskafne, synes kongeslægtens outsider Sven Estridsen at have forstået, da han i 1050'erne stod med problemet: »hvorledes styres og sammenholdes en hoben folk og lande omkring ... Kattegat ... og de mange bæltter og sunde?« (bd. 4, s. 41). Og på det grundlag etablerede han et samarbejde med den danske kirke, der ønskede fred og orden indadtil, og med pavekirken, der havde brug for den stærkeste mulige fyrstemagt i ryggen på Tyskland.

Efter Fengers opfattelse synes kirken i denne periode at have skabt sig den danske kongemagt, den havde brug for. Begyndelsen blev gjort under Sven Estridsen med den endelige stiftsorganisering. Under Knud den Hellige får vi, takket være det berømte gavebrev til Lundekirken, indblik i et samfund, hvor rammerne er lagt for kongemagtens rigsstyre til gavn for freden og retfærdigheden. Disse rammer omfattede dog ikke en ret for kongen til at give nye love, og om en sådan ret blev der efter Fengers opfattelse aldrig tale. Der er, fremhæves det oftere (bl.a. bd. 4, s. 45, 337, 363) tale om en fundamental misforståelse, når man i forskningen har talt om, i realiteten, en kongelig enevælde i Valdemarstiden. Valdemar den Store påberåbte sig ikke lovgivningsmagt under 1160'ernes strid med ærkebiskop Eskil, og ej heller de store lovarbejder fra Valdemar Sejrs tid kan anses for kongelig lovgivning. Kirkens verdensbillede indebar, at »verdslig ret er underlagt kirkens ret« (bd. 4, s. 272), hvorfor kirken kunne gribe ind i lokal verdslig ret »med kongen som håndlanger« (ibid.). Og det var i den

Kong David i det befæstede Jerusalem. Kalkmaleri fra o. 1200 i Ål kirke. I højre hånd holder David lovbogen, Moseloven, der var givet af Gud. Kirken skabte ifølge Ole Fenger en dansk kongemagt i overensstemmelse med dette syn på lovens herkomst.

rolle kongen fungerede, da han i 1241 »gav« Jydske Lov. Der var, som udløber af pave Gregor 9.s initiativ overfor en række europæiske fyrster i 1234, tale om, at kongen på kirkelig opfordring, ved en gejstlig pennefører, lod sammenskrive en række bestemmelser. Men kongen »gav« ifølge Fenger kun loven i den forstand, at han overrakte et håndskrift, der indeholdt en lov (bd. 4, s. 340).

Med denne fremstilling af den danske rigsenheds og den danske kongemagts udvikling stiller Ole Fenger sig i erklæret modsætning til den herskende forskningstradition, som han i litteraturafsnittet primært anser for repræsenteret ved navnene Hal Koch og Aksel

E. Christensen. De to refereres, særdeles loyalt, for deres analyser af Valdemarerne som indehavere af en moderne, næsten enevældig kongemagt (bd. 4, s. 371 f). Det kunne tilføjes, at denne opfattelse af kongemagten som skaber og bærer af rigsidentiteten lå i smuk fortsættelse af Kr. Erslev.

Der kan da ikke herske tvivl om, at Fenger med sin bog præsterer nytænkning i forhold til Hal Kochs fremstilling i Politikens Danmarkshistorie, og der vil givet blive blæst om hans sætten tingene på spidsen. Det forekommer indlysende berettiget, at han fremhæver kirkens rolle som fælles europæisk fornyer ikke blot i snævrere religiøs forstand, men på alle civilisatoriske felter.

Det vil efter Fenger næppe mere kunne lade sig gøre at fremstille de danske kirkeledere som farlige og unationale repræsentanter for en fremmed magt.

I den videre diskussion af bindets hovedtese om kirken som rigsskaber vil man nok have fordel af at betænke, at en grundtanke til syvende og sidst er en analysemodel, en ramme ud fra hvilken der spørges om, hvad man forsvarligt kan sige om virkeligheden. En model lader sig næppe i egentlig forstand falsificere; men den kan blive for uhensigtsmæssig, ifald den tvinger til for mange spidsfindige kildeudlægninger. Fengers model synes da i hvert fald at have den fordel, at den fritager historikerne for at skulle forklare, hvorfor enevælden først blev formaliseret i 1660, hvis den blev indført o. 1200. På den anden side kan man spørge sig, om det er hensigtsmæssigt uden historisk distance til tingene at tænke om middelaldersamfundet i middelalderens egne baner. En alternativ betragtning kunne være, at når det synes så forbløffende muligt at lægge hovedvægten på såvel kongemagten som kirken, hænger det sammen med, at de *begge* havde vægt, fordi de forudsatte hinanden. Man kan foretrække at se dobbeltøvrigheden, de samarbejdende verdslige og kirkelige myndigheder, som den historisk enestående ejendommelighed ved det Europa, som Danmark fra Sven Estridsens tid begyndte at efterligne. Det, der faldt i øjnene, var ganske vist såvel ude i Europa som i Danmark de mange tilfælde af gniderier mellem parterne. Men det hører vel i høj grad med i billedet, at de to øvrigheder tillige fungerede i de samme samfund ved siden af hinanden og på samme tid?

Dette være ikke sagt for at forringe originaliteten i Fengers betragtning om kirkens nyskabende betydning i de omhandlede århundreders Danmark. Fenger nævner selv, at en enkelt ældre for-

sker, nemlig Erik Arup i 1925, har tillagt kirken en tilsvarende betydning. Men Arups præmisser var trods alt mere nationale. Den større europæiske kulturelle og politiske sammenhæng bliver hos Fenger, ligesom iøvrigt hos Sawyer, integreret i fremstillingen på en måde, man ikke har kendt i nogen tidligere Danmarkshistorie.

De to bind udgør på den måde et eksempel på, at den længe noget miskendte politiske historie er ved at vende tilbage i ny ikklædning, mens den dominerende socialhistorie nedprioriteres i nogen grad. Hos Sawyer og Fenger nedtones den faktisk så meget, at man kan komme i tvivl om deres holdning til traditionelle diskussionsemner som besiddelsesformen i jordbruget. Det er tænkeligt også godt for noget at skåne disse emner for en stund.

Her skal da blot anføres, at man på et enkelt socialhistorisk område sporer en interessant meningsdivergens de to forfattere imellem. Fenger taler flere gange om slægternes betydning som »de tavse fællesskaber«, der havde en reel rolle som tredje part i magtkampene (f.eks. bd. 4, s. 21 f, 329, 364), mens Sawyer (bd. 3, s. 180) anfører, at et afgørende træk i samfundslivet var herrens og høvdinges beskyttelse af de individer, der var undergivet dem. Dette forhold er imidlertid blevet overset i dansk forskning, fordi det har været »overskygget af myten om slægtssammenholdet«. Der er ingen grund til at forlange enighed mellem enkeltbinds forfattere; men som læser fornemmer man, at en interessant diskussion om slægtssamfundsteoriene er gået ens næse forbi.

Et punkt som det anførte må betegnes som undtagelsen, der bekræfter regelen, at bd. 3 og 4 ubesværet kan anskues som dele af en helhed. Overgangsvanskelighederne er større mellem bd. 2 og bd. 3. Som antydet er brud

i fremstillingen til at leve med i et værk, der ønsker at respektere forfatterens individualitet. Men den iøvrigt for-tjenstfulde billedredaktion burde vel have forhindret, at der i bd. 3 s. 48-50 forekommer en længere beskrivelse af udgravningerne i Dorestad uden henvisning til fotografiet af samme i bd. 2, s. 339. Og at Vorbasse-bebyggelserne fra 1.-12. århundrede i bd. 3 s. 181 diskuteres uden henvisning til den meget lærerige farvemodel i bd. 2 s. 188.

Et særligt redaktionelt problem har det tydeligvis været, at den elegante engelske stilist Sawyers tekst har skullet oversættes til dansk. Oversætteren har valgt at lægge sig så tæt op ad teksten, at man aner de engelske formuleringer, og det er vel bedst sådan. Men problemer har der tydeligvis været med terminologien. De er stort set løst, men f.eks. optræder (bd. 3, s. 35) en »herremand« allerede på Glavendrupstenens tid. Han burde nok være redigeret om til en lidt mindre højmiddelalderlig betegnelse. Et par (hastværksbetonede?) selvmodsigelser bør også redigeres bort fra kommende udgaver. Harald Hårde-

råde kaldes bd. 4, s. 40 for Magnus den Godes søn, s. 26 (korrekt) for hans farbroder. S. 138 hævdes Roskildekrøniken at skildre blodgildet i Roskilde 1157. S. 204 f. oplyses (korrekt), at den er afsluttet før 1140.

Sligt er kun skønhedspletter på to umådeligt velskrevne bind. Det bør ikke forties, at Sawyer og Fenger, der begge har ry for som forelæsere at beherske anekdotens kunst, bringer dette talent til udfoldelse også på PGs sider.

Forfatterne har leveret to bind med bid i. De sætter ligesom de to arkæologer, der indledte værket, ind, hvor debatten står i 80'erne. Der er vel ikke ligefrem tale om historisk antropologi, for livsformen, der optog arkæologerne så meget, spiller en noget tilbagetrukket rolle hos de to historikere, hvis hovedinteresse er studiet af det, der med tiden skulle blive til en stat. Men det komparative blik er i høj grad til stede i diskussionen af den danske rigsudvikling som en variant af noget alment. I den forstand byder de to bind på antropologisk historie.